

Sven A Nilsson

Krig och folkbokföring under svenskt 1600-tal

Det tema som titeln markerar har jag berört i några tidigare sammanhang, men skall nu mera ingående ta upp hithörande frågor.¹ Det gäller sambandet mellan den svenska stormaktens krigspolitik å ena sidan och det system för folkbokföring å den andra, som likaledes utvecklas under 1600-talet och organiskt leder fram till våra dagars allomfattande folkbokföring.

Först några preciseringar. Med *folkbokföring* menar jag två slags personbokföring, den kyrkliga och den rent statliga. I förra fallet är det fråga om det som vanligen kallas *kyrkobokföring*, dels de s k *ministerialanteckningarna*, längder över födelser, dop, vigslar, dödsfall och begravningar, dels de s k *katekisations- eller husförhörlängderna*, vilka alla börjar framträda under 1600-talet. De står alla i samband med olika kyrkliga förrättningar, de redovisar individer, ibland även hushåll, och har upprättats av präster och arkiverats i kyrkornas egna arkiv. Till en början förekommer de främst i två stift, Västerås och Linköpings, men blir under senare 1600-talet mera vanliga och blir genom 1686 års kyrkolag officiellt påbjudna. I senare fallet rör det sig om *längder uppgjorda som underlag för extraskatter och utskrivningar av krigsfolk*, längder som i princip redovisar alla män eller hushåll, några av dem även kvinnor, längder som föreligger eller bör ha förelegat för rikets alla fögderier. Även dessa längder har upprättats av präster, men till skillnad från kyrkoböckerna arkiverats i statliga, kamerala arkiv.

Undersökningen gäller alltså båda dessa former av folkbokföring, deras tillkomst och sambandet dem emellan och denna bokförings funktion i 1600-talets svenska militärstat. Jag begränsar mig i huvudsak till 1600-talets förra del, den ur många synpunkter mest intressanta perioden, och till det egentliga Sverige med dess landsförsamlingar. Städerna med deras speciella uppborädsförhållanden måste alltså lämnas därhän.

I

Tidigast och länge allmännast förekommande är de rent statliga längderna. Jag avser då inte jordeböcker och räkenskaper, som ju finns från 1500-talets mitt och redovisar alla rikets hemman och andra skattlagda enheter, utan de övriga handlingar som vill fånga in något mer än de som rent kamerala begrepp snart

stelnade jordebokshemmanen, där det ibland kunde dölja sig flera brukningsdelar och hushåll på en enda kameral gård. En sådan källsvit borde vara tiondelängderna som likaledes föreligger från 1500-talets mitt och redovisar både kronans och kyrkans tionde. Men det är mera sällan de går utöver jordebokshemmanen, och när de ger andra brukarnamn för gårdarna, behöver detta endast innebära att de har aktuellare uppgifter än jordeböckerna.² Av delvis samma art är redovisningen för lagmans- och häradshövdingepengarna, som egentligen skulle utgå av varje hushåll, men också de ofta lades på gårdarna.³ Tiondelängderna är emellertid ur annan synpunkt här intressanta; de har nämligen alltifrån början upprättats av prästerna, som i och för sig bör ha varit angelägna att uppteckna dem som skulle betala tionden även till prästen själv.

I övrigt är det i huvudsak fråga om två slags skattelängder, *förmögenhetslängder och personskattelängder*. En sådan är den första Älvsborgs lösen 1571, som skulle betalas av alla, "även unga karlar och drängar", som hade någon del i hemmanet, och uttogs efter förmögenhet i form av boskap, ädelmetall och lösöre.⁴ Nästa skatt av denna typ är 1599 års förmögenhetsskatt, som i något annan form återkom 1601.⁵ Med dessa två senare inleddes ett skede, då förmögenhets- och/eller personskatter blir nära nog årligen återkommande lång tid framåt.

Åren efter 1601 års förmögenhetsskatt återgick man till hemmantalet som grund för nya extraskatter, till vilka dock snart fogades även kombinerade person- och hushållsskatter. De inleddes med 1606 års enöreshjälp och 1609 års hjonelagshjälp, vilken senare skulle betalas av alla hjonelag och alla drängar och pigor. Den ersattes 1610 av en ny hjonelagshjälp, som uttogs av bonde och hustru, änkring och änka samt drängar och pigor, och uttogs även 1611, på vissa håll även 1612.⁶ Kort därefter, 1613, fattades beslut om en ny och tyngande extraskatt, den nya Älvsborgs lösen, som erlades de sex åren 1614–19, av bl a alla hjonelag och tjänstefolk över 15 år.⁷

År 1620 infördes en ny förmögenhetsskatt, boskapspengarna, som skulle betalas av alla med boskap och utsäde, och återkom varje år för att slutligen, 1642, förvandlas till en traditionell jordskatt med ett visst belopp på varje hel gård. 1625 kom kvarntullspengarna, en konsumtionsskatt, som emellertid snart förvandlades till en personskatt och efter ytterligare några omläggningar till de in i våra dagar utgående mantalspengarna, som skulle betalas av alla över 12, senare 15 år. Ytterligare en, men tillfällig, personskatt var 1628 års tremarkshjälp.⁸

En sak till bör nämnas i samband med de nya skatterna. För många av dem måste adeln ge avkall på viktiga privilegieinstitut såsom rätten att ställa sina bönder två mot en skatte- eller kronobonde och vidare rätten att helt frita bönderna inom frimil och rå och rör. Dessa skärpta regler gäller i stort sett från och med Älvsborgs lösen 1613 fram till 1640-talets mitt; frimilprivilegiet kom för övrigt aldrig att återställas. Detta innebär att frälsebönder i långt större utsträckning än tidigare blev skattskyldiga till kronan.⁹

De många nya skatterna är självfallet betingade av krigen; deras bakgrund är den stora krigsperiod som börjar vid sekelskiftet 1600 och gör krigsfinansieringen till ett huvudproblem. Det är för att öka och effektivisera uttaget som man tillgriper nya skatteformer, samtidigt som man fortsätter med mera traditionella extraskatter lagda på de kamerala gårdarna. För dessa var underlaget redan etablerat i jordeböckerna, som fogdarna kunde lägga till grund för uttaxeringen. Så var däremot inte fallet med de nya skatterna; för dem måste man i varje särskilt fall upprätta längder över dem som skulle betala. Dessa längder har, det är i detta sammanhang av vikt, för samtliga nya skatter alltifrån Älvsborgs lösen 1571 upprättats eller – i vissa fall – bestyrkts av församlingsprästerna med biträde av sex- eller tolvmän, i några fall av särskilda kommissarier, men då med biträde av prästerna.¹⁰

Med den stora krigsperioden följde också utskrivningar av krigsfolk, där Gustav Adolf knyter an till och effektiviserar det äldre svenska systemet, en tidig variant av det konskriptionsförfarande som så småningom börjar praktiseras inom de nya nationalstaterna, och förutsätter någon form av personregistrering. Så var också fallet i Sverige, där den senare Gustav Adolfs-tiden innebär ett uttag efter antalet män i stället för – som tidigare ofta – gårdar, så att en knekt uttas av en rote om tio män. En ytterligare skärpning är att adeln 1627 tvingas gå med på att frälsebönderna skall utskrivs på samma villkor som skatte och krono. Under senare 1630-talet ändras dessa regler något, framför allt så att adelns bönder återfår en del av sina tidigare privilegier. Men först 1642 återgår man till rotering efter gårdar. Under hela denna tid får präster och sexmän medverka genom att göra upp de till grund liggande roteringslängderna som ju förutsatte kännedom om männen i församlingen och deras ålder.¹¹

För att summera: I ansträngda lägen har kronan sökt sig fram på nya vägar för att få ut så mycket pengar och krigsfolk som möjligt, vägar som innebar att man grep långt in på den privilegierade frälsejorden och samtidigt lade bördan på nya objekt, förmögenhet, hushåll och individer. Detsamma gäller utskrivningarna där man lägger mantalet i gammal mening till grund, så även för frälsebönderna. I båda fallen är det prästerna och sexmännen, som får ansvara för de till grund liggande längderna.¹² Detta nära nog varje år från 1599 fram till 1640-talets mitt. Sedan kvarstår i stort sett bara mantalspengarna som personskatter; några år under 1650- och 1670-talen återgår man dock till persontalet även för utskrivningar, så också under Stora nordiska kriget.

II

Under denna krigsmobiliseringens tid kommer ministerialanteckningar att införas i några stift, främst i Västerås och Linköpings, varefter denna kyrkliga personbokföring kodifieras som en skyldighet i 1686 års kyrkolag. Införandet och vidareutvecklingen av ministerialbokföringen har diskuterats i litteraturen,

främst ur kyrkliga aspekter, likaså frågan om förebilder. Vad de senare beträffar skall här endast påpekas, att man knyter an till något som hade blivit vanligt överallt i Europa och omkring 1600 nått även det lutherska Nordtyskland, varifrån den svenska kyrkan hämtat så mycket annat. Men det var inte bara fråga om efterbildning; i och med husförhörslängderna uppstod i Sverige en mera ovanlig form av kyrklig bokföring.¹³

De tidigaste föreskrifterna om förande av ministeriallängder möter redan 1586, men då i en instruktion för Revals stift, enligt vilken prästerna skall föra register över bl a dop, vigslar och dödsfall.¹⁴

I tidsföljd kommer sedan 1608 års synodalordning för ärkestiftet, som föreskrev register över dop, vigslar och trolovningar samt "register oppå allt annat som vårdar något etc".¹⁵ Vidare 1608 och 1619 års förslag till kyrkoordning som dock endast talade om registrering av dop.¹⁶

Mera ingående bestämmelser möter sedan i de statuter som utfärdades av två biskopar, Johannes Rudbeckius i Västerås och Johannes Botvidi i Linköping. Rudbeckius fick 1622 till stånd ett synodalbeslut, enligt vilket det skulle föras längder över födda, vigda och döda och vidare en "folkalängd" över alla i församlingen boende över 10 år, redovisade efter familjer. Till detta fogade han ytterligare föreskrifter i samband med sina visitationer 1628, vilket sedan sammanfattades i en tryckt "Matricula" från samma år. Botvidi åter tillträdde sitt stift 1633 och förordnade då att det skulle upprättas huvudböcker med anteckningar om bl a födda och döpta, vigda och fästade, döda och begravna. Någon folkalängd är det i detta fall inte tal om. Däremot hade Botvidi samma år inför ett prost- eller prästkonvent framlagt några punkter, där det bl a talades om ett slags flyttningsbevis över dem som flyttade in i socknen. Några sådana är det emellertid inte fråga om i hans nyssnämnda förordning.¹⁷

Övriga stift följde småningom efter med motsvarande föreskrifter. I Skara möter sådana 1647. I Åbo skulle enligt äldre uppgifter så ha skett redan 1628 genom en förordning av biskopen Isak Rothovius. Som Sandberg visar, är den emellertid byggd på Botvidis motsvarande förordning, och tidpunkten måste av olika skäl flyttas fram till någon gång mellan 1644 och 1652. I samma stift kom senare en ny förordning av biskopen Johannes Gezelius, som trycktes 1673 under titeln "Perbrevs commonitiones". Den föreskriver både dop-, vigsel- och dödlängder, men också, intressant nog, förhörslängder som här kallas skriftebok. På Gezelius återgår sedan motsvarande förordningar i Växjö och Västerås 1674. Även Strängnäs stift kommer sent, först omkring 1670; det är här enbart fråga om dop-, vigsel- och dödlängder.¹⁸

Parallellt härmed pågick kyrkoordningsarbetet. I förslagen möter liknande föreskrifter, till en början som nyss framgick enbart om doplängder, men under senare 1600-talet också om husförhörslängder. Först i biskop Erik Emporagrius förslag 1664 är samtliga ministeriallängder med; om husförhörslängderna säges här att kyrkoherdarna skall föra längder med åhörarna "ordentligen fördelade uti visse rotar, byar, gårdar, hemman och torp, och vid var husbonde hans hustru, barn, legohjon och inhysesfolk". På kyrkoordningsförslagen återgår

sedan prästeståndets förslag 1682, som dock bara tar upp dop- och katekisationslängder. Prästernas skrivelser om kyrkostyrelse och annat fann emellertid ingen nåd hos den enväldige Karl XI, som lät en ämbetsmannakommision utforma ett nytt förslag, som i allt väsentligt blev till 1686 års kyrkolag. Här möter för hela riket gällande föreskrifter om samtliga ministeriallängder, samt om husförhörslängder, vartill nu även lades påbud om längder över dem som flyttade ut ur eller in i församlingen.¹⁹

Så långt föreskrifterna. Verkligheten kan avläsas i förefintliga förteckningar över kyrkoarkiv, som även omfattar de församlingar som fått behålla sina arkiv.²⁰ Det bör tilläggas att det ursprungligen funnits mer; åtskilliga arkiv har av olika anledningar gått förlorade.

Under 1600-talets förra del, den tid som med hänsyn till den parallella statliga bokföringen är av störst intresse, är ministerialbokföringen i ganska hög grad koncentrerad till Västerås och Linköpings stift, de enda där faktiska föreskrifter härom utfärdats. I Västerås stift börjar – i det bevarade materialet – 2 församlingar sina ministeriallängder eller någon av dem före 1620, 10 under 1620-talet, 11 under 1630-talet och 8 under 1640-talet.²¹ I Linköpings stift är beståndet än mera omfattande med en påtaglig anhopning till 1630-talet, då Botvidis föreskrifter från och med 1634 blev kända. Av 85 församlingar, där ministeriallängder i någon form började föras före 1650, har inte mindre än 73 börjat sina längder under 1630-talet. I 8 fall är de anmärkningsvärt nog upplagda före den tidpunkt, då bestämmelserna kungjorts, några av dem redan under 1620-talet.²² Tilläggas bör att kapellförsamlingarnas längder i regel ingår i moderförsamlingens kyrkoböcker, vilket gör det geografiska området för tidig ministerialbokföring större än vad församlingssiffrorna anger. Inte minst gäller detta Dalarna.

I övriga stift är det endast i ett mindretal församlingar man påträffar handlingar av detta slag. För ärkestiftets del är detta såtillvida förvånande, som 1608 års synodalordning dock förordade dop- och vigsellängder. Några församlingar har verkligen längder, som börjar vid denna tid, men då – i Heliga trefaldighet och Närtuna – med död- och begravningslängder för enstaka år eller sammandrag för flera år eller – i St Nikolai i Stockholm – med enbart vigsellängder. Tidigast kommer eljest Tillinge och Svinnegarn med födelse- och vigsellängder från 1613, och sedan 7 församlingar med längder som börjar under 1630- och 1640-talen.²³

Samma sporadiska bestånd möter i Skara, Strängnäs och Växjö stift samt Kalmar och Mariestad-Karlstads superintendentior. Kalmar superintendentia, som brutits ut ur Linköpings stift, överensstämmer såtillvida med moderstiftet, som ej mindre än 6 församlingar börjar sina ministeriallängder vid ungefär samma tid som flertalet inom detta, varefter kommer 3 med början under 1640-talet.²⁴ I övriga stift och superintendentior börjar enstaka församlingar under 1630- och 1640-talen med Agunnaryd i Växjö stift som påfallande undantag; här finns födelse-, död- och vigsellängder redan från 1612.²⁵ I

samtliga dessa stift och superintendentior har ministerialbokföringen börjat utan några nu kända föreskrifter härom.

Det hittills sagda gäller emellertid bara ministeriallängder, inte de husförhörslängder som i varje fall Rudbeckius hade stadgat om och likaledes hade aktualiserats av Gezelius och i kyrkoordningsförslagen från senare 1600-talet. I Västerås stift finns endast sex sådana bevarade från tiden före 1650 och i det egentliga Sverige i övrigt bara en, en katekismilängd från Bygdeå församling i ärkestiftet från 1639.²⁶

Redan denna knapphändiga redovisning torde ha visat på några karakteristiska drag i den svenska kyrkobokföringens tidigaste historia. Ministeriallängderna har på flera håll kommit till stånd efter vad det vill synas spontant, så också i Linköpings stift där först senare föreskrifter härom utfärdats. I nästa fas kommer några stiftschefer med förordningar om kyrkoböckers förande, vilket också i stort sett efterlevs. Till sist kommer den av kungen utfärdade kyrkolagen 1686 med de bestämmelser på vilka den senare kyrkobokföringen återgår och där – och först nu – husförhörslängder mera allmänt ingår.

Intressant nog har vi samma mönster i Danmark, där som Troels Dahlerup utrett, det också finns en del tidiga, spontant tillkomna ministeriallängder, varefter några biskopar börjar reglera denna kyrkliga bokföring och slutligen kungen själv ingriper med missiv till biskoparna 1645 och 1646 om kyrkoböckers förande.²⁷

III

Det kan nu vara på tiden att ställa frågan varför kyrkobokföring, varför dessa skilda kyrkliga personlängder kommit till. Jag har tidigare – i en recension av Arnold Sandbergs avhandling om Linköpings stifts kyrkoarkivalier – sökt precisera de intressen som kan ligga bakom, nämligen de inomkyrkliga, prästernas enskilda intressen och det rent statliga intresset av detta slags folkbokföring.²⁸ Jag skall nu ta upp detta mera ingående.

Som redan påpekats var det i viss mån en tidsfråga, när den i det övriga Europa väl förankrade ministerialbokföringen skulle nå de nordiska kyrkorna. För kyrkans män var det självklart av intresse att hålla reda på dem som deltog i kyrkans akter och sakrament eller undervisades i kristendomens huvudstycken, något som också klart kommer till synes i de skilda förordningarna om kyrkobokföring. Ett exempel, där de tyska förslagorna skiner igenom, ger 1619 års förslag till kyrkoordning. Det heter här om dopet, att faddrarna skall vara vittne till att barnet är sannfärdeligen döpt och förlossat ur djävulens våld. ”Varföre vore gott emot vederdöpare och andra svärmande andar, att pastor hade en bok, förvarad i kyrkone, därutinnan han antecknade vart och ett barn som det året bliver döpt och vad månad och dag det sker och vilke som vore vittne till deras döpelse, efter som brukligt haver varit i gamle tider, vilket man förnimmer av Dionisio och Gratiano”. Ett annat exempel, av mera allmänt

slag, ger den lilla utredning som Skultunaprästen Johannes Jonae fört in i sin 1622 upplagda kyrkobok "Några orsaker för vars skull man skall uppskriva födelses- och kristendomsstunden, av vad släkt man födder eller lagligen i äktenskapet sammanföjat är, eller någon av våre vänner etc döder är", där han hänvisar till en rad episoder ur bibeln som skall visa lämpligheten av dylika anteckningar.²⁹

Om sålunda det rent kyrkliga intresset är uppenbart, blir det mot denna bakgrund märkligt att de ur kyrklig synpunkt så betydelsefulla kommuniions- eller husförhörslängderna är så litet företrädda i det bevarade materialet från 1600-talets förra del.

Vad beträffar prästernas enskilda intressen har man anledning uppmärksamma de tidiga, till synes spontant tillkomna längderna. Ytterligare sådana kan rekonstrueras utifrån Sandbergs iakttagelse, att tidiga ministerialanteckningar ofta är renskrifter och alltså förutsätter tidigare konceptanteckningar av något slag. Det är detta som förklarar, att ministeriallängder ofta kan börja flera år innan den huvudbok lagts upp där de är införda, eller att t ex dödanteckningarna kan börja flera år före övriga ministerialanteckningar i boken.³⁰

Som förklaring till att dessa tidiga, ursprungliga ministerialanteckningar kommit till stånd, hänvisar Sandberg till behovet av något slags bokföring över avgifter och gåvor i samband med kyrkliga förrättningar. Till kyrkan exempelvis vid begravningar, där redovisning då sker i kyrkoräkenskapen. Till prästerna själva vid barndop, vigslar och begravningar samt vid hustrus kyrkogång, s k accidentia. På ett sådant, närmast bokföringsmässigt ursprung tyder ofta anteckningarnas form, t ex när för de döpta anges endast faderns namn och gård men inte barnets namn och kön.³¹ På detta finns exempel även från andra stift, så i de ovan nämnda, tidiga doplängderna från Tillinge och Svinnegarn i ärkestiftet.³² Ännu ett exempel, av delvis annan art, på det bokföringsmässiga ursprunget ger de tidiga begravningslängderna från Västra Ed i Linköpingsstift. De anger avgifterna, "testamenta", som summeras med ingresser av följande typ: "Anno 1631 den 30 oktober, hölls kyrkostämman då summerades alle testamenta efter de döde, som över stå skrivne och infördes i kyrkovärnes räkenskap, som skrivet står härefter".³³

De tidiga längderna torde alltså främst ha en kameral funktion och vara att betrakta som ett slags liggare över dem som hade betalt eller skulle betala till kyrkan och/eller prästen för olika kyrkliga förrättningar.³⁴ Gällde det kyrkan skulle sedan betalningen redovisas av kyrkovärdarna; för prästen själv fanns däremot ingen motsvarande redovisningsskyldighet. Det kan tilläggas att detta inte är något för Sverige unikt; i Danmark har den tidiga registreringen av "ministerialia" utvecklats ur prästernas anteckningar över vad de uppburit för kyrkliga förrättningar.³⁵

Det är också till den slutsatsen man kommer ifråga om den svenska kyrkobokföringens ursprung. Den har som förutsättning den redan förefintliga bokföringen över kyrkans och prästens inkomster i samband med skilda kyrkliga förrättningar, och det är handlingar av detta slag som tidigast

framträder och organiskt går över i egentliga ministeriallängder av det slag som redan var vanligt i det övriga Europa. De för Sverige mera karakteristiska husförhörlängderna är länge ganska sparsamt företrädda inom kyrkoboksbeståndet, vilket rimligen sammanhänger med att det här inte fanns samma praktiska behov att spara längder över betalande och betalningsskyldiga, möjligen också med att prästerna hade andra, för kronan uppgjorda hushållsförteckningar att utgå från.³⁶

Att på denna grund bygga ut en hela riket omfattande kyrkobokföring var emellertid knappast möjligt utan starka påbud från i saken intresserade biskopar och i slutomgången från kronan själv. I biskoparnas fall har säkerligen inomkyrkliga motiv förelegat av den art jag tidigare berört. Troligen också hänsyn till den statsmakt som de vid denna tid nära samarbetade med. Detta, det statliga intresset bakom kyrkobokföringen och denna bokförings samband med den statliga folkbokföringen bör ägnas en mera ingående granskning.

IV

I sin närmast arkivhistoriska undersökning har Sandberg inte haft någon anledning att gå närmare in på det statliga behovet av kyrkobokföring. Han framhåller emellertid för sent 1600-tal och för 1700-talet kyrkobokföringens funktion som kontrollmedel vid mantalsskrivningen och återger några episoder som visar allmogens misstro mot födelselängder. Det man var rädd för var tydligen att de registrerade också skulle komma in i längderna för mantalspengar – i sinom tid.³⁷ I min recension av avhandlingen framhävde jag det statliga intresset som bidragande orsak till den svenska kyrkobokföringens framväxt. Mina dåvarande argument var sambandet med den stora krigsmobiliseringen under Gustav II Adolfs tid och behovet av individregistrering, detta dokumenterat främst med Gustav II Adolfs krigsfolksordning.³⁸

Innan jag på nytt tar upp frågan bör erinras om Troels Dahlerups syn på den danska kyrkobokföringens tillkomst. Jag har redan redovisat hur han ser på de första stadierna i utvecklingen. Det sista kommer under det pågående svenskkriget, då ett ständermöte i maj 1645 beviljade en huvudskatt, den första i Danmark, och prästerna därefter fick order att skriva befolkning i mantal, män alltså. Den 20 maj gick sedan missiv till biskopen på Själland, att kyrkoböcker skulle föras med längder över födda, vigda och döda, och nästa år motsvarande missiv till andra stift. Två dagar senare, den 22 maj, utfärdades breven om den nya skatten. För Dahlerup är sammanhanget uppenbart, den tidigare enskilda kyrkobokföringen blir nu en statlig ämbetsplikt och inlemmas i det fiskala systemet.³⁹

Parallellerna med Sverige är uppenbara. Men också skillnaderna. I Sverige hade personbeskattningen tidigt utformats under prästerlig medverkan och först senare, och sporadiskt, ministerialbokföringen kommit till stånd. Den hade liksom i Danmark byggts ut och systematiserats under intresserade biskopars medverkan. Men den fick först sent, med kyrkolagen 1686, kunglig

sanktion och blev först därefter en statlig ämbetsplikt. Då var redan, för åtskillig tid sedan, perioden med ett flertal samtidiga person- och hushållsskatter och mantalsutskrivningar över. Kvar stod egentligen bara mantalspengarna, en motsvarighet till 1645 års danska huvudskatt. Problemet med det statliga inflytandet är alltså inte lika enkelt som enligt Dahlerup i Danmark.

Det för Sverige centrala aktstycket är enligt min mening Gustav II Adolfs krigsfolksordning från omkring 1620. Den föreligger i flera versioner, en av dem med kungens egen hand, de andra med hans egenhändiga rättelser. Den har aldrig utfärdats, men åtskilligt av dess föreskrifter återgår i 1620-talets utskrivningsföreskrifter.⁴⁰

Krigsfolksordningen handlar om utskrivningarna och krigsfolket och ger ingående föreskrifter om utskrivningsproceduren och om vilka som skall delta i den. Det gäller en rad olika myndighetspersoner med kontrollfunktioner, också gentemot varandra, lagman, häradshövding, överste, hövitsman, fogde, präst och häradsnämnd. Alla skall de på olika sätt svara för de roteringslängder över männen som skulle läggas till grund. Genomgående hänvisar kungen till de personella förteckningar av skilda slag som redan fördes; detta tydligen som ett slags motivering för vad som nu ytterligare krävdes. Om lagmän och häradshövdingar heter det sålunda, att mantalet – här antalet män – inte kan vara dem fördolt, eftersom ”de vart år av vart huvud haver sitt visse genant och förty får vart år visse mantalslängder”. Om prästerna åter säges att de för skriftermåls skull redan förde eller borde föra register över sina församlingsbor, vilkas ålder de också bäst kände, vidare att de ”oppbäre ... av allom som uti församlingen äro, ju åtminstone något, vilket dem ock kan giva en rättelse, denna sak dess bättre att kunna förrätta.”

I ett senare sammanhang föreskrives vilka ytterligare längder prästerna skall föra, för kontroll och redovisning av förändringar, nämligen över dem som flyttar från församlingen och över dödsfall, vilket de ändå säges veta genom klockringning och begravning – kungen syftar tydligen på de klockringnings- och begravningslängder, som ofta ingår i kyrkoräkenskaperna. Vidare längder ”över deras ålder som tillväxa, på det att när de till sina femton år komma att man dem då kan i längden införa och rotarne förstärka, och var felas fylla”. I en av varianterna möter en något annan formulering om flyttningsredovisningen: bönder och drängar skulle tillhållas att innan de drar från församlingen anmäla sig för prästen, som skulle anteckna detta och tillstålla häradshövdingen ett exemplar av längden, så att inte så många som hittills skall kunna hålla sig undan utskrivningen.⁴¹

Detta är ur många synpunkter ganska anmärkningsvärda ting. Författaren, kungen, visar en påfallande god förtrogenhet med de många personlängder som prästerna redan för, privat eller för sina kyrkors skull; han har rimligen haft prästerliga informanter i sin omgivning. Och denna än så länge privata bokföring – det första stadiet i den utveckling som tecknats i det föregående – vill han nu bygga ut och nyttiggöra för kronans behov. Det han stadgar om ligger ganska nära den ministerialbokföring, som två hans biskopar, Rudbec-

kus och Botvidi, inom kort skulle systematisera och föra igenom i sina stift. Vigsellängder är det visserligen inte tal om, men sådana hade han ingen användning av. Däremot av födelse- och dödlängder och i hög grad av flyttningslängder – annars skulle som han säger folket kunna hålla sig undan – och bestämmelser om sådana möter alltså redan här, långt före kyrkolagen där de återkommer. Det är t o m tal om att prästerna borde föra skriftermålsregister, dvs de husförhörslängder som Rudbeckius inom kort skulle föreskriva.

Framför allt, vad detta visar, än så länge på planeringsstadiet, är tillvaron av en statsmakt, som på ett nästan skrämmande sätt vill följa sitt folk, dvs manfolket, från vaggan till graven, detta för att ingen skall kunna dra sig undan längden, utskrivningslängden.

Vid samma tid börjar Gustav Adolf lägga nya uppgifter på ståthållarna, vilket snart utvecklas till ett nytt system för lantregeringen, ett system som sedan kodifieras i regeringsformen 1634 och i detalj regleras i landshövdingeförordningen 1635. Detta gäller bland mycket annat landshövdingarnas nya uppgifter med uppbördssystemet och de nya skatterna, t ex boskapspengarna. De får också, och i påfallande hög grad, anmaningar att bevara militära handlingar, sådana som mantals- och utskrivningslängder, samt rullor över ryttare, knektar, båtsmän m m, och t o m föreskrifter om i vilka skåp och lådor dessa handlingar skall arkiveras.⁴²

Samtidigt härmed framföres gång efter annan de statsmaktens krav på prästerna, som Gustav Adolf så expressivt uttryckte i krigsfolksordningen. Några av exemplen återfinnes i Sven Lundkvists undersökning om Älvsborgs lösen-rannsakingen 1619, en räfst efter alla dem som dragit sig undan betalningen. I instruktionen från senhösten 1618 heter det sålunda, att prästerna skall inställa sig vid rannsakingen med sina längder, ”där efter de vart år uppburit deras påskapengar”, vilket ger ännu en anknytning till längder som prästerna förutsättes ändå föra. Följande år, 1619, vidgar man rannsakingen till att gälla alla på gårdarna boende, vilket prästerna skall uppge. På sina håll har detta lett till att även barnen antecknades.⁴³

Vid samma tid kom den nya förmögenhetsskatten, boskapspengarna. I sitt förslag om denna finner Axel Oxenstierna det vara bäst att prästerna medverkar vid längdernas uppgörande, detta därför att de bäst vet ”sina socknemäns makt och förmögenhet, vilkendera fattig eller rik är, alldenstund han det både för dageligt omgänge skull, så väl som för skaft- och kvicktionde skull bäst kan veta”.⁴⁴ Motiveringen här ligger alltså i att prästerna kan utgå från vad de uppbär i form av tionde, över vilket de rimligen fört egna längder.

När sedan prästerna börjar söka befrielse från sitt myckna längdskrivande – jag återvänder till detta – inskräper man på nytt och med liknande motiveringar deras skyldighet att medverka. Så när regeringen 1634 avslår ett besvär från prästerna i Borgå kontrakt i Finland med följande marginalanteckning: ”Längderna (för utskrivning) bör de hålla – de döpa barn och jorda, de veta bäst mantalet.”⁴⁵ År 1643 har man en ny utskrivningsdiskussion i rådet,

då riksamiralen, Karl Karlsson Gyllenhielm, konstaterar att folket sticker sig undan från utskrivningen, varför kyrkoherdarna borde uppteckna, ”huru många som födas, vilka som dö och vart de taga vägen”, med vilket sistnämnda han torde avse flyttningslängder – inte destinationen efter döden.⁴⁶

Det riksamiralen här för fram, är i själva verket detsamma som Gustav Adolf i sin krigsfolksordning hade velat föreskriva prästerna, och just för utskrivningarnas skull, nämligen längder över födda, döda och flyttade. Och något av detta hade faktiskt redan skett. Två kungen närstående biskopar, Rudbeckius och Botvidi, hade under 1620- och 1630-talen tagit initiativ till och också fått till stånd en ministerialbokföring av detta slag. Kungen har rimligen inte stått främmande för deras initiativ; båda hade som fältpredikanter tjänstgjort i hans omedelbara omgivning, Rudbeckius i Baltikum och Botvidi i Preussen och Tyskland.

I Botvidis fall är sambandet uppenbart; den kungliga instruktion han fick 1631 i Tyskland vid biskopsutnämningen innehöll bl a följande stadgande: ”Desslikes råda kyrkones sexmän till trohet och skaffa register uti alle kyrkor, (i) vilke allt sådant, samt med de döptes och begravnens namn förtecknas skall”. Enligt Sandberg skulle ”allt sådant” syfta på vad som står i närmast föregående mening, nämligen att biskopen vid visitationer skulle rannsaka om kyrkans skruder och byggnad samt om präst- och klockareägor. Till denna gamla föreskrift skulle alltså nu ha kommit det nya, föreskriften om dop- och begravningslängder.⁴⁷

I instruktionens tredje punkt, där detta hör hemma, står emellertid också något annat, nämligen vad biskopen i övrigt skall rannsaka om, om präster, krigs- och adelspräster samt kaplaner. Vidare: ”landlöpande studenter, djäknar och andra slika, skall han granneligen förhöra, och om de icke hava god besked med sig, anmäla låta hos ståthållarne. Ty vi vele ingalunda, det sådane spejare och onyttige svallrare skole rata kring om landet”. Oberoende av om detta innefattas i de register över ”allt sådant” som instruktionen sedan talar om, är denna passus intressant som ett uttryck för de kontrollfunktioner som kungen här, i 1617 års Örebro stadgas efterföljd, vill ålägga biskop och präster.

Förmodligen är det också här vi har bakgrunden till den redan berörda fråga, som Botvidi tog upp vid 1633 års präst- eller prostmöte i stiftet, nämligen om ett slags flyttningsbevis. Han talar då om ”dessa onda tider” och vill att ”ingen person, man eller kvinna, piga eller dräng, tages in i någon socken, med mindre de have brev och god besked vad och vadan de äre”.⁴⁸

Säkerligen står, som Sandberg menar, Botvidi själv bakom den kungliga instruktionen. Men det är betecknande att den endast tar upp de för befolkningskontrollen nödvändiga längderna, inte de vigsellängder och övriga annotationer, som Botvidi lade till i de föreskrifter han senare utfärdade. Betecknande är också att instruktionen fogar in ett nytt område för befolkningskontrollen, uppsikten över främlingar, likaså att den markerar att sexmännen skall manas till trohet; dessa var jämte prästerna ansvariga för samtliga de statliga längder på vilka utskrivningarna och de nya skatterna vilade.

Som redan framgått, blev det emellertid ingenting av med de flyttningslängder, som kungen föreskrev i krigsfolksordningen och mera vagt berörde i instruktionen för Botvidi och denne åter tog upp vid 1633 års prästmöte. Det var till denna, för den statliga personkontrollen väsentliga fråga som riksamiralen återvände 1643. I den följande rådsdiskussionen anmälde emellertid både rikskanslern och andra en viss skepsis i saken; det var inte praktikabelt sade man, "folket och unga drängar försöka sig gemenligen på andra orter", vilket egentligen inte var något skäl emot. Däremot det som man vid samma tillfälle också diskuterade, nämligen en rotering efter gårdar, inte efter män. Då behövdes inga personlängder för utskrivningarna; gårdarna fanns antecknade och av dem skulle i fortsättningen en knekt skrivas ut av en rote om tio gårdar, antingen folket stack sig undan eller ej. Förändringen, som vidtagits redan föregående år, var ett viktigt led i den återgångens politik som inleddes efter Gustav Adolfs död, en återgång till en äldre, lindrigare skatte- och utskrivningspolitik.⁴⁹ Kring den slöt nu, i eget intresse, rådsaristokratin främsta upp, medan kungasläktingen, riksamiralen, på något sätt inte riktigt var med utan fortsatte att argumentera i enlighet med det tidigare systemet.

V

Det finns alltså, enligt min mening, också ett statligt intresse, ett starkt statligt intresse bakom kyrkobokföringen. Den behövdes som ett kontrollinstrument till hjälp för den samtida statliga bokföringen, den som skulle ge underlaget för de nya individskatterna och manskapsutskrivningarna. Dessa i sin tur var konstruerade så att de skulle drabba ett långt större antal individer än tidigare, helt i enlighet med krigspolitikens krav. En politik som präglar hela 1600-talets förra del och innebär mycket hårda påfrestningar, även för adelns bönder, som åtskilliga år drabbas lika med andra. Värst var 1620-talet och 1630-talets första år, en tid då resurserna bottenkrapas och de utskrivna knektarna år efter år föres över till andra sidan Östersjön och där nästan alla försvinner, som regel offer för tidens många epidemiska sjukdomar.⁵⁰

I detta sammanhang spelade prästerna en central roll. På dem vilade, som känt är, en stor del av krigspropagandan, och det var de som skulle tillhandahålla alla de personlängder, som låg till grund för skatte- och manskapsuttaget. I sin krigsfolksordning vidgade Gustav Adolf deras uppgifter i fråga om personbokföring under hänvisning till det kristliga i att de medverkade till att sanningen "må vardas vid makt hållen och synnerligen styrkt uti deres sockner", men också till deras skyldighet "att lyda sin överhet både efter Guds och världslig lag". Prästerna ställde också upp, i full överensstämmelse med den lutherska statskyrkotanken, där man genom olika teoretiska konstruktioner lyckades foga samman stat och kyrka till en harmonisk enhet och därmed motivera kyrkans faktiska underordnande.⁵¹

I praktiken var dock överensstämmelsen inte fullständig. Jag tänker nu inte på de i och för sig intressanta kombinationer man iakttar, när t ex kyrkans män

fogar ytterligare register till dem som statsmakten efterfrågar. Utan på de motsättningar som ganska snart framträder.

I samtiden var man givetvis inte okunnig om sambandet mellan alla prästernas längder å ena sidan och de hårda statliga bördorna å den andra. Det framgår redan av de många anklagelserna mot dem för underslev, när de gjorde upp längderna, där de alltså skulle ha låtit förmå sig att frita åtskilliga sina församlingsbor. Så var fallet både vid den stora rannsakingen efter Älvsborgs lösen 1619 och vid de räfster som senare ägde rum över uppbörden av boskapspengarna och tremarkshjälpen.⁵² I förra fallet talades om felaktiga längder och om mutor, som prästerna skulle ha mottagit, och det kom i flera fall till formliga rättegångar i saken.⁵³ Anklagelserna blev senare en av motiveringarna, när prästerna vid flera tillfällen sökte bli befriade från sitt myckna längdskrivande, så t ex vid 1632 års riksdag.⁵⁴ Lika fullt fick de följande år möta samma beskyllningar, när de uppkallades till rådet och där av riksmarsken, Jakob De la Gardie, fick höra, att de vid utskrivningarna hade tagit ifrån änkor deras enda drängar men låtit dem som hade 4 eller 5 tjänare slippa undan.⁵⁵

Det finns också andra och mera direkta vittnesbörd om reaktionerna bland de närmast berörda. Som redan nämnts, ger Sandberg exempel på allmogens reaktioner mot kyrkobokföringen. I Gryts socken anmäldes sålunda vid en kyrkostämma 1634, att alla små barn skulle registreras, vilket allmogen protesterade mot. Från en annan församling i samma Linköpings stift finns från senare 1600-talet uppgifter om att en kyrkoherde Gotzelius och hans hustru skulle ha anmält dem som hållit sina barn undan mantalsskrivningen. Sockenborna försökte nu hindra hans efterträdare att föra in barnen i kyrkoboken. Varmed de alltså hoppades kunna hålla dem undan mantalslängden.⁵⁶ Tilläggas bör att det inte kan finnas särskilt många uppgifter av detta slag i offentliga handlingar; allmogen kunde inte gärna besvara sig över kyrkobokföringen med motiveringar av detta slag.

Flertalet vittnesbörd härrör emellertid från prästerna själva, som alltifrån 1620-talet upprepade gånger sökte befrielse från sitt myckna arbete med de statliga längderna. De åberopar då nästan alltid den ovänskap och ovilja de eljest drabbas av från sina sockenbor och – som redan framgått – de beskyllningar för missbruk och underslev som från överhetens sida riktas mot dem. Saken har behandlats i en avhandling av Hans Lundin om Joannes Baazius, en av tidens kyrkopolitiker, som bl a deltog i striden om Consistorium generale. Lundin utreder också Baazius syn på prästernas världsliga uppgifter och drar då fram material som i mitt sammanhang är av stort intresse. Framför allt ett manuskript, fullbordat nyåret 1621, av en gammal kyrkoherde i Linköpings stift, Ericus Othonis.

Titeln är ”En liten undervisning om lärarens ämbete, att de icke skole inmänga sig uti annor kall, på det Guds ord därigenom icke måtte vanvyrdat och predikoämbetet föraktat varda”. Som redan härav framgår, riktar sig

skriften mot de världsliga uppdrag som lagts på prästerna. Ericus Othonis räknar upp alla de mantals-, boskaps- och utskrivningslängder som prästerna måst upprätta alltifrån de för 1604 års månadspengar, och säger att prästerna inte har med dessa och andra världsliga ting att göra. Och han frågar ”med vad glatt hjärta kan åhöraren höra sin lärares predikan, som han vet vara med dem som fordra och driva på hans utlagor och skatter, ja utskriwa dem med”. Han slutar sin skrift med följande uppmaning: ”Låt fogdar och skrivare skriva och hålla längder på folk och få och knektaregister och dem besegla och deras tjänare hava att beställa med undersåtarnes skatter och utlagor, men gack du och förkunna Guds rike, akta din bok och ditt altare”.⁵⁷

Skriften är nära på året samtida med Gustav Adolfs krigsfolksordning. Men den går rakt emot den: prästerna skall inte befatta sig med dessa världsliga ting. Den var ställd till biskopen i stiftet men blev aldrig vidare spridd. Samma inställning möter emellertid, varsammare uttryckt, i åtskilliga sammanhang. Baazius själv var under 1620- och 1630-talen kyrkoherde i Jönköping och i en anslutande landsförsamling och hade i denna egenskap att upprätta och sigillera åtskilliga statliga längder. Som Lundin visar, sökte han emellertid på olika sätt dra sig undan att underteckna och få andra att upprätta längderna. För sin ståndpunkt argumenterade han i en rad skrifter och inlagor, där han liksom Ericus Othonis hävdar att prästerna för sina världsliga sysslors skull försummar sina egentliga uppgifter. En av hans inlagor – från 1629 – var ställd till Axel Oxenstierna, och i den gjorde han gällande att en av orsakerna till föraktet för predikoämbetet var ”prästämbetsens och världslige kalls förmängningar, där präster inlåta sig med i utskrivningar och världsliga handlingar”.⁵⁸

Biskoparnas inställning var däremot vacklande. Både den senare Linköpingsbiskopen Johannes Botvidi, och Johannes Mathiae gick vid ett samtal och en disputation 1629 emot Baazius vad beträffar prästernas befattning med ”negotia politicae”, och menade att de som medborgare i staten inte kunde undandra sig världsliga uppdrag, dock utan att försumma prästämbetet. Laurentius Paulinus Gothus däremot ville i en 1630 utgiven skrift lägga tyngdpunkten annorlunda: prästerna kunde ej tvingas att uträtta någon politisk tjänst; de skulle enligt Guds ord förbli i sitt kall och ej blanda sig i ”någor främmande verk”. Johannes Rudbeckius å sin sida stegrade sig, när han 1630 för sitt eget stift skulle redovisa uppbörderna av en kompaniskatt; biskopar borde inte på detta sätt betungas ”med världslige sakers beställande”.⁵⁹

Inom prästeståndet som helhet tog dock snart den negativa inställningen överhand. Den möter i en lång rad prästerliga inlagor och besvär, där man klagar över alla de längder man måste föra och den ovilja man härför drabbas av från sockenbornas sida och de beskyllningar för underslev, som överheten riktar mot dem. Jag kan här följa Lundins fylliga redogörelse för de många inlagorna.

Vid riksdagarna togs saken upp 1629, 1630, 1632, 1635 och 1636, där prästerna begär antingen att helt befrias från allt detta arbete eller – som 1636 – att slippa undan med ett färre antal exemplar av längderna. Endast det senare ville regeringen gå med på; i övrigt fick allt förbli vid det gamla.⁶⁰

Samma resultat fick de många lokala besvär som ingavs i samma ärende. Framställningen från Borgå kontrakt 1634 har redan nämnts, liksom regeringens mycket belysande avslag.⁶¹ Från samma kontrakt hade några år tidigare insänts liknande besvär, där det möter formuleringar som erinrar om Ericus Othonis: man fick för allt detta längdskrivande inte någon tid att "akta sin bok och skaffa någon frukt i församlingen". Liknande inlagor kommer från flera andra håll i Finland; 1634 från prästerna i Savolax kontrakt och från hela Finland, 1635 och 1638 från prästerna i Viborgs stift och 1642 slutligen från prästerna i Österbotten. Besvären gällde antingen samtliga längder eller enbart några av dem. Österbottenprästerna ville befrias från samtliga med den nu gängse motiveringen att överheten misstänkte dem för att gynna sina församlingsbor, medan dessa åter gav dem "hårda ord och motvilja".⁶²

I Sverige möter liknande klagomål vid en stiftssynod i Uppsala 1640 och ett prästmöte i Linköping 1642. Vid det senare klagade prästerna över "politici", som trots 1636 års beslut ville tvinga dem att skriva dubbla exemplar av längderna. Dessa "politici" hörde emellertid också av sig vid ungefär samma tid. 1641 hade regeringen sammankallat ett landshövdingemöte, där man bl a diskuterade mantals- och boskapslängderna, som numera även landshövdingarna skulle ha inseende över. Flera landshövdingar riktade därvid hårda angrepp på prästerna, som beskyldes för underslev med längderna.⁶³

I detta för relationerna mellan regering och prästerskap något ansträngda läge ägde emellertid den redan nämnda omläggningen rum av utskrivningar och boskapspengar till ett uttag efter gårdetalet. Det fanns nu inte längre samma behov som förut av prästernas person- och hushållslängder; i stort sett bara för de allt framgent utgående mantalspengarna. Några år framåt fick de emellertid medverka även vid den nya formen av knektutskrivning.

Lundin noterar också att de många prästerliga klagomålen över längdskrivandet vid samma tid ebbar ut. Vid riksdagen 1647 gör så prästeståndet, tydligen under Baazius ledning, en ny framställning, som leder till att de i samma års prästeståndets privilegier fritas från att "vid utskrivningar och andre extraordinarie hjälpers utfordrande förfärdige och utleverere mantalslängderna på deras socknemän och åhörare". Detta med den nu klart utsagda motiveringen att de eljest ådrar sig ovilja och ovänskap från sina sockenbor. Tre år senare befriades de i 1650 års prästeståndets privilegier även från att upprätta längder för mantalspengarna; det skulle i fortsättningen göras av särskilda mantalskommissarier. Men, vid förrättningen skulle prästerna närvara och med sin underskrift bestyrka längderna.⁶⁴

VI

Vid 1600-talets mitt hade alltså prästerna i väsentlig grad befriats från att redovisa sina sockenbor i en rad skilda person- och hushållslängder och därmed utsätta dem för skattepålagor och utskrivningar, en börda som åvilat dem alltsedan 1600-talets början. Under de följande årtiondena kom i stället en

period, då den egentliga kyrkobokföringen alltmer breder ut sig, även i de stift där den tidigare varit endast glest företrädd. Som redan framgått, kommer det då också föreskrifter härom i flera andra stift än de två, där tidiga sådana utfärdats, Västerås och Linköpings. Likaså ägnar de senare kyrkoordningförslagen fortsatt uppmärksamhet åt denna bokföring och föreslår nu även katekisations- eller husförhörslängder. Emporagrius förslag från 1664 föreskriver dessutom en särskild kyrkobok över födda, vigda och döda, Laurelius motsvarande förslag 1663 däremot bara dopböcker. Egendomligt nog är prästeståndets eget förslag till kyrkoordning 1682 lika knapphändigt; det tar upp katekisationslängder men i övrigt bara dopböcker.⁶⁵

Som redan sagts, godtogs emellertid inte detta prästernas förslag av Karl XI, som i stället lät en ämbetsmannakommission utarbeta ett nytt, det s k ridderskapets förslag 1685. På detta återgår i allt väsentligt kyrkolagen 1686, även dess bestämmelser om ministerialbokföring och skriftebok, dvs husförhörslängder. Bestämmelserna har icke desto mindre kyrkligt ursprung, påpekar Sandberg; de ligger nämligen mycket nära de motsvarande statuter som Åbiskopen Johannes Gezelius utfärdade i sina "Perbrevs commonitiones" 1673. Skillnaden är egentligen endast det stadgande om flyttningslängder som tillkommer i kyrkolagen.⁶⁶

I detta sammanhang är dock skillnaden av central betydelse. Det är, som flera gånger tidigare framgått, just kravet på flyttningslängder som dokumenterar det rent statliga intresset – och ursprunget. I detta hänseende fanns tydligen inga motsvarande kyrkliga intressen, och det kom också att dröja åtskillig tid innan flyttningslängder blev mera allmänt förekommande inom kyrkobokföringen.⁶⁷

I och med kyrkolagen blir kyrkobokföringen en statlig ämbetsplikt. Som man kan vänta sig är den lika litet nu som tidigare fristående i förhållande till det statliga skatte- och prestationsuttaget. 1693 års instruktion för mantalskommisarierna stadgar sålunda att kyrkoherden skall närvara vid mantalsskrivningen och då ha med sig kyrkoboken, "var uti var och ens födelse i församlingen bör vara antecknad, så att i fall något tvivelsmål om åldern på de unge sig skole yppas, han det då av samme bok må kunna uppvisa."⁶⁸ M a o, födelselängden i kyrkoboken skall utgöra grunden för och kontrollen på mantalslängden, den längd där alla skulle vara införda från 15 år och därmed skattebetalande.

Denna kunskap, via kyrkoboken, om individerna i församlingen får vid åtskilliga tillfällen betydelse även för andra pålagor än mantalspengarna. Tidvis – så under Stora nordiska kriget – får prästerna också på nytt leverera befolkningslängder som underlag för extra skatter och utskrivningar. Detta är i sin tur bakgrunden till vad som säges i 1723 års privilegier: "Eftersom det besvärliga krigsväsendet, som riket och fäderneslandet en långan tid bortåt varit plågat med, haver förorsakat, att kyrkoherdarne å landet hava måst vid utskrivningar, avkortningar och andre längders upprättande efter matlagen och röktalet samt vid flere extra ordinarie hjälpers utgörande förfärdiga och

utleverera längderna på sina socknemän och åhörare; så alldenstund prästerskapet sig besvärat, att de därigenom icke allenast bliva mycket förhindrade uti sine ämbetens förrättande, utan ock ofta råka uti ovänskap och vedervilja med sina åhörare” – därför skall de nu befrias från ”all längdeskrivning” och från att infinna sig vid mantalsskrivningen för att där uppräta eller underskriva längder. Dock skall de ”vid påfordran till mantalskommissariens efterrättelse antingen kyrkoboken eller ett extrakt därutur ... utgiva”.⁶⁹

Situationen – och motiveringen – är som synes påfallande lik den som flera gånger tidigare förelegat. Och framför allt, kopplingen till statlig bokföring finns kvar.⁷⁰ Kyrkobokföringen blir i fortsättningen också grunden för all den befolkningsstatistik, som från 1700-talet och framåt utvecklas i Sverige, och byggs själv ut till det alltmer raffinerade folkbokföringssystem som i våra dagar numrerar oss alla.

VII

Så långt skall jag emellertid inte föra min framställning. Utan i stället gå tillbaka och knyta samman.

Den svenska kyrkobokföringens framväxt och utveckling under 1600-talet skall enligt min mening ses i sitt samband med den övriga folkbokföringen, som under 1600-talets förra del alltmer griper tag om befolkningen. De nya skatterna och krigsfolksutskrivningarna lägges nu över på individer och hushåll i stället för på de kamerala gårdarna. Längderna för dem får prästerna göra upp eller svara för, samma präster som vid denna tid i allt större utsträckning börjar föra kyrkliga personlängder, födelse-, död- och vigsellängder, småningom också husförhörlängder.

Det samband som otvivelaktigt finns är inte enbart tidsmässigt. Men det låter sig inte utan vidare förklara så att det är staten som i eget intresse påbjuder den rent kyrkliga personbokföringen, så som i forskningen gjorts gällande för Danmarks vidkommande. Man iakttar visserligen samma tre utvecklingsfaser som i Danmark. De tidigare ministeriallängderna har uppenbarligen tillkommit spontant i prästernas eget intresse som annotationer över avgifter i samband med kyrkliga förrättningar. Därefter börjar några biskopar reglera denna bokföring, som slutligen kungen kodifierar och bygger ut i kyrkolagen. Efter detta är kyrkobokföringen en statlig ämbetsplikt. Men kyrkolagen kommer i Sverige mycket sent, först 1686, och då hade kyrkobokföringen redan länge varit i gång, i flera stift i enlighet med förordningar av biskoparna.

Under hela denna tid iakttar man ett något komplicerat samband mellan den statliga och den kyrkliga personbokföringen. När Gustav Adolf i sin krigsfolksordning söker effektivisera utskrivningarna, visar han vara väl förtrogen med alla de personlängder, som prästerna i eget intresse redan för och vill nu bygga ut detta till vad han behöver för att kunna kontrollera utskrivningslängderna, nämligen födelse-, död- och flyttningslängder. På samma sätt föreskriver han 1631 i instruktionen för Johannes Botvidi som biskop i Linköpings stift att där

skall föras födelse- och dödlängder, och markerar även i övrigt biskopens och prästernas uppgifter i samband med befolkningskontrollen; de skall ha uppsikt över och tydligen även anteckna alla kringresande om de inte har besked med sig. Vid denna tid hade redan ministerialbokföringen införts i Västerås stift av Johannes Rudbeckius, likaså folkalängder, dvs husförhörlängder, som kungen också hade berört i krigsfolksordningen. På samma sätt finner man efter kungens död regeringen vid ett tillfälle motivera prästernas medverkan vid utskrivningen med att ”de döpa barn och jorda, de veta bäst mantalet”. Vid ett senare tillfälle föreslår riksamiralen Karl Karlsson Gyllenhielm, liksom tidigare Gustav Adolf, att prästerna skall föra födelse-, död- och flyttningslängder för kontroll av utskrivningen.

Vid samma tid, 1643, var man emellertid färdig att återgå till det äldre systemet med de kamerala gårdarna som grund för boskapspengar och utskrivningar. Då var behovet av prästernas medverkan inte lika stort som tidigare. Betecknande nog kvarstår dock deras skyldigheter härvidlag ännu ett antal år framåt vad utskrivningarna beträffar. Och framför allt, mantalspengarna fortsatte i den gamla personella formen, och här ville man inte låta prästerna slippa undan. De befriades visserligen 1650 från skyldigheten att själva upprätta längderna, men de måste närvara vid förrättningen och enligt 1693 års bestämmelser då ha med sig kyrkoboken med födelselängden, detta för kontroll av vilka som skulle införas i mantalslängden. Då hade redan kyrkolagen, 1686, utfärdats, där kyrkobokföringen blev en prästernas skyldighet och där väl att märka för första gången stadgas om flyttningslängder. De var i själva verket nödvändiga för en effektiv mantalsskrivning och befolkningskontroll. Från statens sida hade också åtskilliga gånger yrkats på sådana, och det är som konstaterats i det föregående, just kravet på flyttningslängder som dokumenterar det statliga intresset och ursprunget i kyrkobokföringssammanhang. Kyrkans män var däremot här påfallande ointresserade, med undantag endast för Johannes Botvidis hänvändelse till 1633 års präst- eller prostmöte om flyttningsbevis, som dock inte ledde till något.

Vad det gäller är alltså – och har hela tiden varit – en fråga om kontroll. En prästens kontroll över sina prestationsgivare, kyrkans över sitt folk, vars kristliga undervisning den hade att sörja för. Men också statens kontroll över dem som hade att betala de många nya skatterna och delta i krigsfolksutskrivningarna. Under 1600-talets förra del hade prästerna att medverka i alla dessa kontrollformer med den statliga som den länge dominerande uppgiften. Och det var till stöd för den som man på statligt håll anbefallde och ville bygga ut den rent kyrkliga bokföringen med födelse-, död- och flyttningslängder som de ur statlig synpunkt mest väsentliga.

Under 1600-talets förra del hade på detta sätt för extraskatter och utskrivningar tillkommit ett ganska stort antal individ- och hushållslängder, bevarade i statliga arkiv. Dessutom fanns i prästernas vård deras än så länge halvprivata kyrkliga längder. Betydelsen härav var man på statligt håll väl medveten om. Vid Gustav Adolfstidens många räfster föreskrives alltid att man skall rannsaka

utifrån det förefintliga materialet; vid den stora Älvsborgs lösen-rannsakningen sålunda på grundval av äldre längder, varjämte prästerna betecknande nog ålades att infinna sig med de längder efter vilka de uppburit sina ”påskapengar”. Med någon tillspetsning skulle man kunna säga att en gång införd i någon statlig längd kunde individen sedan alltid sättas efter. Förutsatt att han inte stuckit sig undan, och det är detta att folket sticker sig undan, som man ofta klagat över i rådet. Det är också därför kravet på flyttningslängder ständigt är aktuellt.⁷¹

Det fanns i allt detta en inbyggd motsättning, som i det föregående demonstrerats med två i sammanhanget centrala aktstycken, Gustav Adolfs Krigsfolksordning och sockenprästen Ericus Othonis Undervisning. Församlingsprästerna stod sina sockenbor nära och befann sig, när allt kommer omkring, på avstånd från de överheter, världsliga och andliga, som samverkade i statsledningen och i den politik som under denna tid mestadels var en krigspolitik. Det kunde för dem inte vara särskilt tilltalande att bokföra sina församlingsbor så att de ådrog dem nya, tunga skatter och en krigstjänst som under 1600-talets förra del oftast ledde till döden. De sökte också länge befrielse från dessa sina rent världsliga uppgifter, och lyckades också, delvis, vid 1600-talets mitt. Något som emellertid främst torde ha berott på den samtidigt skedda omläggningen av extraskatter och utskrivningar. Kvar stod dock allt framgent skyldigheten att låta statliga myndigheter få insyn i den egentliga kyrkobokföringen, detta för kontroll av mantalsskrivningen, men rimligen också för att genom mantalslängder och anslutande kyrkobokslängder bereda statsmakten möjlighet att fånga in den totala befolkningen. Den i kyrkolagen införda bestämmelsen om flyttningslängder blir i detta sammanhang särskilt betydelsefull.

Denna prästernas mellanställning och böndernas naturliga strävan att dra sig undan både kyrkobokföring och annan registrering får naturligtvis källkritiska konsekvenser. Ingen tror givetvis att kyrkobokföringen någonsin resulterat i en total registrering av all befolkning, och man har i forskningen för senare perioder sökt fixera de olika slags felkällor, som leder till underregistrering.⁷² För den period som här varit aktuell tillkommer ytterligare en, nämligen konsekvenserna av att kyrkobokföringen indirekt lägges till grund för uttaget av skatter och utskrivningar, vilka tidvis kunde drabba mycket hårt, konsekvenser alltså i form av underregistrering av varierande storleksgrad. Detsamma gäller självklart mantalslängderna; detta och de många andra komplikationer som är förbundna med denna källgrupp gör det något diskutabelt att söka säkerställa deras användbarhet genom jämförelser med en så närbesläktad källgrupp som födelselängderna.⁷³

Detta sagt mera i förbigående. Det centrala i sammanhanget här är den statliga och den kyrkliga folkbokföringens plats i den svenska militärstatens system. Man har i forskningen om nationalstaternas framväxt med rätta velat markera krigens och krigsmaktens betydelse i det skeende, där vi får de stående arméerna och deras krav, därmed också skattestatens tillväxt och den offentliga

sektorns. Likaså nödvändigheten av och organen för att kontrollera och motverka missnöje och upplopp.⁷⁴ På allt detta ger, skulle jag tro, 1600-talets svenska militärstat de kanske bästa exemplen, med krigen som drivkraft i den pågående förändringsprocessen.⁷⁵

Det är också i det sammanhanget jag vill foga in hela denna så kusligt väl utbyggda statliga och kyrkliga kontrollapparat, en apparat som skulle och i ganska hög grad också gjorde det möjligt att fånga in befolkningen, att tränga ner till individer och hushåll och utnyttja all denna samlade information. Som Gustav Adolf uttrycker saken i sin krigsfolksordning: prästerna skall föra längder ”över deras ålder som tillväxa, på det att när de till sina femton år komma, att man dem då kan i längden införa, och rotarne förstärka”.

NOTER

Uppsatsen har utarbetats inom ramen för forskningsprojektet "Militärstaten och bondesamhället. Den svenska statsmaktens tryck på bönderna 1620 till 1640", Historiska institutionen, Uppsala. Jag har haft förmånen att kunna diskutera olika frågor med fil dr Jan Lindegren samt med landsarkivarie Lars Otto Berg och arkivarie Per Jansson.

1. S A Nilsson, (rec) av A Sandberg, Linköpings stifts kyrkoarkivalier till och med år 1800, *HT* 1949, s 91 ff, S A Nilsson, Från landsfänikor till landskapsregemente, *Kungl Upplands regementets historia*, 1958, s 20 ff, S A Nilsson, Hemlandet och de stora krigen under Gustav II Adolfs tid, *Saga och sed*, 1973–74, s 139 ff.
2. Eller att från de hushåll, som fanns på gården, en bonde skrevs för årliga räntan, en annan för tionden. Härom närmare E Österberg, Bofasta och flyttare i äldre vasatidens bondesamhälle, *Historia och samhälle*, Studier tillägnade Jerker Rosén, 1975, s 79.
3. H Swenne, Svenska adelns ekonomiska privilegier 1612–1651, 1933, s 127 ff.
4. *SRA* I:1:2, s 423 f.
5. S Hedar, Karl IX:s förmögenhetsbeskattningar, *HT* 1937, s 365 ff, L O Larsson, Kolonisation och befolkningsutveckling i det svenska agrarsamhället 1500–1640, 1972, s 41 ff.
6. P E Bergfalk, Om utomordentliga penningehjälper till kronan under sekstonde århundradet och början af det sjuttonde, 1893, s 117 ff, 136 ff, Swenne, s 135, Larsson, s 43 f, S A Nilsson, Landbor och skattebönder. En studie av extraskatternas fördelning under 1500- och 1600-talen, *Historieforskning på nya vägar*. Studier tillägnade Sten Carlsson, 1977, s 149.
7. *SRA* I:2:1, s 312 f.
8. Swenne, s 136 ff, 139 f, Larsson, s 42 ff.
9. S A Nilsson, På väg mot reduktionen. Studier i svenskt 1600-tal, 1964, s 93 f.
10. Jfr uppgifter hos H Forssell, Sverige 1571, 1872, s 7 f, Hedar, *HT* 1937, s 368 f, H. Lundin, Joannes Baazius kyrkliga reformprogram, 1944, s 218 ff, Larsson, s 43; för Älvsborgs lösen 1613 *SRA* I:2:1, s 319.
11. A Corvisier, Armies and Societies in Europe 1494–1780, 1979, s 51 ff, samt beträffande Sverige G B C:son Barkman, Gustav II Adolfs regementsorganisation vid det inhemska infanteriet, *Medd från Generalstabens krigshistoriska avdelning* I, 1931, s 106 ff, Nilsson, *Saga och Sed* 1973–74, s 139 ff och allmänt A Åberg, Rullförningen inom armén genom tiderna, *Medd från Kungl Armémuseum* XI: 1950, samt beträffande 1602 års utskrivningar även L O Berg, I krig och fred. Prästerskapet och militärmakten fram till andra världskriget, Stiftshistoriska perspektiv, *Uppsala stifts herdaminne* I:1, 1980, s 87.
12. För frälsebönderna hade dock adeln möjlighet att själv sätta samman sina rotar och där sammanföra folk från skilda områden.

13. Härom allmänt E Nygren, Våra kyrkoarkiv, *Tidskrift för det svenska folkbildningsarbetet* 1922, s 17 ff och A Sandberg, Linköpings stifts kyrkoarkivalier till och med år 1800, 1948, s 91 ff, G Lext, Våra svenska kyrkoarkiv, *Medd från Kyrkohistoriska arkivet i Lund*, 12, 1957, s 4 f. Jfr Nilsson, *HT* 1949, s 90 f och N Friberg, Dalarnas befolkning under 1600-talet, 1954, s 26 f, not 3.
14. Nilsson, *HT* 1949, s 90.
15. *Svenska synodalakter efter 1500-talets ingång*, utg av H Lundström, 1908, s 16 f. Enligt Nygren, s 17, skulle stadgandet avse både dop-, vigsel- och dödlängder, enligt Sandberg åter enbart dop- och vigsellängder, s 92. Eftersom uppteckningen är något fragmentarisk kan inte avgöras vad som avses med register "oppå allt annat".
16. *Kyrkoordningsförslaget av år 1608*, utg av C G Piltz, 1935, s 44, *Kyrkoordningar och förslag därtill före 1680 I*, 1872, s 390, Sandberg, s 92.
17. För Rudbeckius se Nygren, s 18 samt Friberg, Dalarnas befolkning, s 27 ff. För Botvidi Sandberg s 93 ff samt beträffande 1633 års möte H Lundström, Undersökningar och aktstycken. Bidrag till svenska kyrkans historia, 1898, s 72 ff, G Westling, Linköpings stift under förra hälften av 1600-talet, *KHÅ* 1917, s 164, Nygren, s 18. Sandberg, som anser punkterna avsedda för ett prostkonvent, nämner ej den om flyttningsbevis, s 94 f.
18. Nygren, s 18 ff, Sandberg, s 103 f, Lext, s 4.
19. *Kyrkoordningar och förslag därtill före 1680*, II:1, 1881, s 115, 144, 405, II:2, 1887, s 32, 251, 308, III, 1920, s 14, 20, 217, Sandberg, s 119 ff, 167.
20. Jag har här kunnat utnyttja en sammanställning över länsbibliotekens förteckningar över mormonfilmade kyrkoarkiv, uppgjord av Jan Lindegren.
21. Jfr förutom sammanställningen enl not 20 även Friberg, Dalarnas befolkning, s 32, beträffande församlingar med behållna kyrkoarkiv.
22. Jfr Sandbergs detaljerade arkivredogörelse, s 239 ff, beträffande de tidiga längderna ibid, s 98, där 9 församlingar uppräknas, varibland med stöd av senare uppgifter även Ekeby ingår, ibid s 637 f.
23. De 7 församlingarna är (med begynnelseår): Alsike 1635, Arnö 1637, Vallentuna 1640, Norrby 1641, Njurunda 1643, Rimbo 1643, Järlåsa 1645. Dessutom finns ofullständiga anteckningar om dop och lysning i Ekerö 1625, 1627 och 1628 samt anteckningar om i pesten avlidna i Sparsåtra och Bred 1623.
24. De 6 församlingarna är (med begynnelseår): Kastlösa 1628, Segerstad 1628/29, Arby 1633, Fagerhult 1634, Ljungby 1635, Mönsterås 1635; de 3 församlingarna: Mortorp 1640, Ryssby 1640, Torsås 1641.
25. I Växjö stift börjar i övrigt Hallaryd först 1638 med födelse- och dödlängder och Urshult 1643 med födelse- och 1644 med vigsellängder.
26. Leksand 1628, Norberg 1628, Lundby 1628–31, Tillberga 1632, Ramnäs från 1630-talet, Björskog 1643, den sistnämnda en fullständig husförhörlängd, upptagande även barnen. Jfr Friberg, Dalarnas befolkning, s 33 samt N o I Friberg, 350 års befolkningsutveckling i Mälardalen 1972, s 2 f.
27. T Dahlerup, Fromhed styrker rigene. Kirkebogsforordningen av 20 maj 1645 og dens bakgrund, *Afhandlinger om arkiver ved Rigsarkivets 75-års jubilæum*, 1964, s 72 ff.
28. Nilsson, *HT* 1949, s 91 ff.

29. *Kyrkoordningar etc I*, s 390, jfr Nygren, s 18. Motiveringen med vederdöpare och svärmandar tyder på en äldre tysk förlaga; den var knappast aktuell i 1610-talets Sverige. Den försvinner också i de senare kyrkoordningsförslagen, där i övrigt dopet och doplängder motiveras på ungefär samma sätt. Jfr *Kyrkoordningar etc II:1*, s 144 f, II:2, s 32. För Skultungaboken, se K Hult, *Från kyrkobokskrivningens barndom, KHÅ*, s 222 ff.
30. Sandberg, s 98 samt uppgifterna om Rystad och Björsäter ibid, s 295, 399. Även Lext påpekar allmänt att äldre konceptanteckningar ofta ligger bakom ministerialanteckningarna, Lext, s 7 f.
31. Sandberg, s 98 f.
32. Ovan s 9, Tillinge kyrkoarkiv C:1, ULA.
33. Västra Eds kyrkoarkiv C:1, VLA. Jan Lindegren har fäst min uppmärksamhet på dessa noteringar.
34. Lext synes här vara av annan mening; ministerialanteckningarna har "ej tillkommit för att tjäna ett omedelbart praktiskt behov; de har börjat föras efter utländska – tyska – förebilder", Lext s 4.
35. Dahlerup, s 74 ff.
36. Jfr Lexts påpekande att husförhörslängderna, när de inte längre behövdes, kunde förstöras, Lext, s 10.
37. Sandberg, s 135 ff.
38. Nilsson, *HT* 1949, s 91 ff. Jfr N Friberg, *Dalarnas befolkning*, s 27.
39. Dahlerup, s 77 ff.
40. Härom Barkman, s 115 ff, som dock när han skall skildra det faktiska utskrivningssystemet under Gustav Adolfs tid, i alltför hög grad nöjer sig med att systematisera krigsfolksordningen. Jfr Nilsson, *Upplands regemente*, s 21 f samt J Lindegren, *Utskrivning och utslugning. Produktion och reproduktion i Bygdeå 1620–1640*, s 174.
41. Krigsfolksordningen tryckt i *Konung Gustaf II Adolfs skrifter*, utg av C G Styffe, 1861, s 1 ff.
42. Jfr de av C G Styffe tryckta instruktionerna i *Samling af instruktioner för högre och lägre tjänstemän vid landtregeringen i Sverige och Finland*, 1852, s 93 ff, 392 ff. Landsarkivarie L O Berg har fäst min uppmärksamhet på detta led i det militära organisationsarbetet.
43. S. Lundkvist, *Rörlighet och social struktur i 1610-talets Sverige*, *HT* 1974, s 197, 233.
44. *AOSB I:1*, s 453.
45. *Finska prästerskapets besvär*, utg av K G Leinberg, 1892–1916, s 15, Lundin, s 249.
46. *SRP* 10, 1903, s 282.
47. Instruktionen i *Bidrag till svenska kyrkans och läroverkens historia*, utg av P E Thyselius, 1848, s 162, Sandberg, s 93.
48. Jfr not 17.
49. Härom Nilsson, *Saga och Sed* 1973–74, s 161 ff.
50. Beträffande krigspolitiken och dess konsekvenser se Nilsson, *Saga och Sed*, 1973–74, passim samt Lindegren, s 144 ff.

51. Styffe, *Gustaf II Adolfs skrifter*, s 19. För kyrkans syn på staten se bl a S Lindegård, Consistorium regni och frågan om kyrklig överstyrelse. En studie i den svenska kyrkoförfattningens teori och praxis 1571–1686, 1957, s 15, 20 f, 60 ff.
52. Lundin, s 220 ff.
53. *Kammarkollegiets protokoll I*, 1620–1638, 1934, s 195, 201, 204 ff.
54. Jfr regeringens svar 14/11 1632, i flera avskrifter, bl a i Västra Eds kyrkoarkiv, C:1, VLA samt Lundin, s 248.
55. *SRP* 3, 1885, s 59.
56. Sandberg, s 135 ff, jfr N Friberg, Om mantalsskrivningen i Grangärde 1650–1750, *Ymer* 1956, s 22, not 15.
57. Lundin, s 232 ff.
58. *AOSB* II:12, s 588, Lundin, s 240.
59. Lundin, s 241 ff.
60. Lundin, s 247 ff.
61. Ovan s 14.
62. Lundin, s 248 ff.
63. Lundin, s 250 f, jfr ovan s 14.
64. Lundin, s 252, Sandberg, s 134.
65. *Kyrkoordningar* etc, II:1, s 144, 405, II:2, s 32, 251, 308, III, s 14, 20, 217, Sandberg, s 119 f, ovan s 9.
66. Sandberg, s 121 f. *Kyrkoordningar* etc III, s 315 ff.
67. Jfr Lext, s 10 f.
68. G Lext, Mantalsskrivningen i Sverige före 1860, s 27 ff, 269.
69. Så när man under några perioder återgår till rotering efter mantal för utskrivningar. Härom K Ågren, Adels bönder och kronans. Skatter och besvär i Uppland 1650–1680, s 87 ff. Jfr även 1723 års prästeståndets privilegier i *Utdrag utur alle ... publique handlingar*, utg av R G Modée, 1, 1742, s 491, samt A Wannerdt, Folkbokföringens historia, 4, *RSV INFO* nr 2, 1980.
70. Om kyrkobokföringens funktion som ett statligt fiskalt kontrollinstrument se för 1700-talet och framåt Lext, s 5, 13 ff.
71. Som framgår av Lundkvists undersökning, upptas i rannsakningslängderna för Älvsborgs lösen ett stort antal individer med anteckningen ”flytt”, dvs flyttat *HT* 1974, s 210 ff. Det bör noteras att man långtifrån alltid antecknar vart vederbörande flyttat, vilket gör redovisningen något illusorisk ur fiskal synpunkt.
72. Jfr t ex N Friberg, *Ymer* 1956, s 6 ff och A Norberg, Sägarnas ö. Alnö och industrialiseringen 1860–1910, 1980, s 18 ff med där anförd litteratur.
73. Så hos D Hannerberg, Mantalsskriven befolkning och total folkmängd. En principdiskussion belyst med material från Örebro län, *Gothia* nr 5, 1940, s 40 ff och E Jutikkala, Can the Population of Finland in the 17th Century be Calculated, *SEHR* 1957, s 155 ff.

74. Jfr t ex G Ardant, *Financial Policy and Economic Infrastructure of Modern States and Nations*, S E Finer, *State- and Nation-Building in Europe: The Role of the Military*, C Tilly, *Reflections on the History of European State-Making*, samtliga i C Tilly, *The Formation of National States in Western Europe*, 1975. Jfr även för det militära systemet Corvisier, s 61 ff.
75. Samma grundsyn har – beträffande forskningsprojektet Sociala och statsfinansiella problem i 1600-talets svenska samhälle – översiktligt redovisats i S A Nilsson, *Från krig till fred. Krigsmakt och statshushållning under svenskt 1600-tal. Foredrag og Forhandlinger ved det Nordiske Historikermøde i København* 1971, s 99 ff.